

A close-up photograph of a person's face and hands, heavily tinted with a monochromatic blue color. The person's hands are raised towards their face, with fingers slightly curled. The background is dark and out of focus.

FRANTIŠEK
KOUKOLÍK

MOCENSKÁ POSEDLOST

KAROLINUM

Mocenská posedlost

František Koukolík

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Redakce Lenka Ščerbaničová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání druhé, přepracované

© Univerzita Karlova, 2018

© František Koukolík, 2018

ISBN 978-80-246-3916-1

ISBN 978-80-246-3939-0 (online : pdf)

ISBN 978-80-246-3940-6 (mobi)

ISBN 978-80-246-3941-3 (epub)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Jaroslavu Fírsovi,

*člověku myslícímu a autonomnímu,
jednomu z nejstatečnějších lidí, které jsem poznal,
v úctě a s vyjádřením hluboké vděčnosti*

OBSAH

9	PŘEDMLUVA K PRVNÍMU VYDÁNÍ (2009)
11	PŘEDMLUVA K DRUHÉMU VYDÁNÍ (2018)
15	1 / MORÁLNÍ ROZHODOVÁNÍ
17	1.1 PRVENSTVÍ, NIKOLI DIKTATURA EMOCÍ
24	1.2 SMYSLEM MORÁLNÍHO UVAŽOVÁNÍ JE SOCIÁLNÍ AKTIVITA
26	1.3 MORÁLKA TVOŘÍ VZTAHY
35	2 / MOC
63	3 / TEMNÁ TROJICE
65	3.1 PSYCHOPATIE
80	3.2 MACHIAVELLISMUS
83	3.3 NARCISMUS
85	3.4 TEMNÁ TROJICE
95	4 / MOCENSKÁ POSEDLOST
117	5 / DEBILIZACE
122	5.1 ABSURDITA
130	5.2 ANTIVĚDA
150	5.3 BYROKRACIE
154	5.4 IRACIONALITA
165	5.5 KORUPCE
169	5.6 MOCENSKÉ ASPEKTY NÁBOŽENSTVÍ
177	5.7 NÁSILNÉ CHOVÁNÍ A PORNOGRAFIE VE VEŘEJNÉM PROSTORU
185	5.8 PROPAGANDA

200	5.9 STRES
204	5.10 VZTAH RODIČŮ A DĚTÍ
217	5.11 VZDĚLÁVÁNÍ
226	5.12 ZÁVISLOSTI
233	6 / RIZIKA
234	6.1 LIDÉ NA ZEMI V R. 2016
235	6.2 BÍDA
245	6.3 HLAD
249	6.4 ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ
263	6.5 VÁLKY A ZBROJENÍ
267	7 / A CO MY, ČEŠI?
289	PŘÍLOHY
289	1 / ÚČASTNÍCI BILDERBERGSKÉ KONFERENCE 2017
295	2 / PŘEHLED POZNÁVACÍCH PŘEDPOJATOSTÍ
315	3 / PŘEHLED NEFORMÁLNÍCH LOGICKÝCH KLAMŮ
333	4 / PŘEHLED PROPAGANDISTICKÝCH NÁSTROJŮ
349	5 / ODHAD UŽÍVÁNÍ DROG V EU 2016 A 2017
351	6 / TVRZENÍ (T) A SKUTEČNOSTI (S) PŘI STUDIU NÁBOŽENSTVÍ
353	7 / KATEGORIE NADPŘÍROZENÝCH OBJEKTŮ
354	8 / MĚŘITKA UŽÍVANÁ OSN PŘI ZJIŠŤOVÁNÍ STAVU LIDSKÉ POPULACE

PŘEDMLUVA K PRVNÍMU VYDÁNÍ (2009)

„Jak je to možné?“ je pravděpodobně jedna z nejčastějších otázek, které slyším od lidí zájímajících se jen trochu o dění ve společnosti. Například: proč má u nás tak velký počet lidí pocit sociálního marasmu, rozpadu lepších stránek lidských vztahů, nevymahatelnosti práva a zcela formální, mechanické demokracie? Proč je zde taková míra korupce? Proč se propadá kulturní úroveň veřejného prostoru? Proč se jako mocenský nástroj prosadila „vznešená lež“ Leo Strausse, filosofa neokonzervativců, buď perverze, nebo domyšlení jedné z Platonových úvah? Proč jsou média služebníky moci, která produkuje absurdní úvahy, jejichž důsledky jsou katastrofální, a/nebo si plete skutečnost s permanentním představením natolik, že je za skutečnost vydává? Proč se tak drasticky prohlubují sociální rozdíly jak u nás, tak uvnitř dalších států i mezi nimi? Proč jsme opět členy vojenského paktu a tedy možným cílem jaderného úderu, zatímco sousední Rakousko není? Proč pokračuje systematické poškozování životního prostředí a vyčerpávání neobnovitelných zdrojů, takže si lidský druh pod sebou řeže větev, na které sedí? Proč má miliarda lidí hlad a jejich počet roste? Proč došlo k finanční a ekonomické krizi s dopadem na celý svět? Proč roste míra zbrojení a riziko nukleární války?

Knížka, která navazuje na předcházející díla, Vzpoureu deprivantů (1996) a Základy stupidologie (2002), napsaná společně s Janou Drtilovou, i na autorovu práci Sociální mozek (2006), se pokouší o jednu z odpovědí. Přestože je určena široké veřejnosti, o snadné čtení nejde. Rozsah tématu a textu vyžadoval úspornost. Mnoho informací potřebných k hlubšímu pochopení je obsaženo v poznámkách a v odkazech na užitou literaturu.

Mocenskou posedlost jsem se pokoušel psát bez hněvu a zaujetí. Čtěte ji, prosím, stejným způsobem. Je pravděpodobné, že si nebudete chtít připustit skutečnosti, s nimiž se tam potkáte. To je běžné, jde-li o něco ohrožujícího.

V mé denní praxi se stává, že člověk, jenž nemá větší obtíže než kašel s trochou krve v hlenu, se přijde zeptat na výsledek vyšetření své plicní tkáně. Na dotaz, zda ho skutečně chce znát, přisvědčí. Sdělím mu, že má malobuněčný karcinom a pokusím se vysvětlit, o co jde. Poté se zeptá, jak dlouho bude žít. Na nový dotaz, zda to opravdu chce vědět, znovu odpoví, že chce. Řeknu proto, že přibližně 90 % těchto nemocných zemře během jednoho až dvou let. Odpověď zní, že to není možné: „Mně přece nic není, musíte se mýlit.“

Dva další roky ověří v tomto běžném denním lékařském případě mou předpověď. Nemám ji ze sebe, mám ji z poznání, k němuž dospěly specializované lidské skupiny, od nichž jsem se ji naučil.

Skutečnosti a souvislosti, z nichž vám nebude dobře, si proto, prosím, ověřte sami, nevysvětľujte si je autorovými vlastnostmi. Chci tím říci: hodnota každé úvahy je pouze v předpovědích, které z ní plynou, nikoli v tom, co a jak vysvětľuje. Hodnotu knížky tedy ukáže poměrně krátká budoucnost, například doba, v jejímž průběhu vyroste generace, která právě přichází na svět. Pokouším se věřit, že ji přežije bez větší úhony, ale moc mi to nejde, přestože předpovědi, které plynou ze skutečností, jež jsou v této knížce obsaženy, se týkají mne i lidí, které mám rád. Opravdu nejsem pesimista, to by bylo levné vysvětlení.

*František Koukolík
Praha, 1. 12. 2009*

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU VYDÁNÍ (2018)

V průběhu deseti let, která uplynula od přípravy prvního vydání, se stav Evropy a světa změnil. Rizika vzrostla: ekologická stopa je rozsáhlejší, objevila se řízená masová migrace, islamisté infiltrují Evropu a riziko jaderné války se zvětšilo.

Vědecké poznání příčin, průběhu a možných důsledků změn je hlubší. Vývoj sociální, kognitivní a afektivní neurovědy umožňuje sledovat stavbu a činnost lidského mozku v průběhu sociálního rozhodování, poznávání a citového života. Do palety špičkových světových vědeckých časopisů Nature přibýlo nové periodikum Nature Human Behavior, zaměřené zejména na vztah mozku a chování. Nobelova cena za ekonomii r. 2017 byla udělena Američanovi R. H. Thalerovi za výzkum psychologických faktorů během procesu ekonomického rozhodování. Tomuto novému vědeckému směru se říká behaviorální ekonomie nebo neuroekonomie. Je možné, že v budoucnosti bude udělena podobná prestižní cena za výzkum politického rozhodování.

Začínáme chápat sami sebe do hloubek, které si ještě nedávno neuměl nikdo představit. Druhé vydání knížky jsem proto přepracoval a rozšířil. Snažil jsem se i teď psát bez hněvu a zaujetí, tak jak mne celý život učí moje práce.

Ať chceme, nebo nechceme, má každé naše závažnější rozhodnutí *morální rozměr*. Díky myšlenkové předpojatosti „svět přece musí být spravedlivý“ zaměňujeme morálku a moc. Přejeme si, aby moc byla morální, býváme překvapeni, že tomu tak není. Neuvědomujeme si, že jde o dvě množiny, které se pronikají jen částečně. Morální rozhodování je rozhodování o dobru a zlu. Mocenské rozhodování je rozhodování o úspěchu

a neúspěchu. Jestliže morální rozhodnutí vede k tomu, co moc považuje za úspěch, tehdy je moc morální. V opačném případě morální není.

Proto je dobré mít představu o vztahu morálky a moci. Velmi jednoduchá definice *moci* říká, že je to možnost přinutit jiného člověka, aby udělal něco proti své vůli, což se činí agresí a manipulací. Ta je výhodnější, neboť je méně nákladná. Výrok starý snad jako dějiny samy v různých podobách říká: „Každá válka se vede s nějakou strategií. Nejúčinnější válečná strategie je manipulace nepřítelem tak, že se, aniž by si to uvědomil, krok za krokem zničí sám, a dokonce si tam, kde je to možné, vykope vlastní hrob.“

Patologická potřeba moci se objevuje u lidí se znaky *temné trojice* odpuzivých lidských vlastností. Temná trojice je kombinace sociálně úspěšné psychopatie, machiavellismu a narcismu. Lidé se sociálně úspěšnou neboli subklinickou či neúplnou psychopatií se do střetu se zákonem nebo do péče psychiatra dostanou jen vzácně. Znaky subklinické psychopatie jsou rozšířené v ne-klinické populaci normálních lidí, třeba vysokoškoláků. Úspěšná psychopatie se vyskytuje častěji na vyšších stupních mocenské hierarchie, například mezi manažery. Byla prokázána u mocensky úspěšných prezidentů USA a není důvod myslet si, že by tomu u špiček mocenských elit jiných systémů muselo být jinak. Je jedním z podkladů mocenské pýchy, závislosti a posedlosti.

Mocenská pýcha je charakteristická kombinace vlastností, která se u predisponovaných lidí objevuje po několika letech činnosti ve vysokém mocenském postavení. Tak jako existuje závislost na alkoholu, na drogách a hazardní hře, může se u některých mocných vyvinout *mocenská závislost*.

Mocenská posedlost vzniká sloučením mocenské pýchy a/nebo závislosti se stupiditou.

Stupidita není hloupost, nevědomost, omyl ani ignorance. Stupidita je zhroucení zpětné vazby mezi chováním a prostředím, způsobené maladaptivní funkcí Schématu nebo většího počtu těchto Schémat.

Schéma je citově a sociálně vázaný poznávací program. Schémata mohou být adaptivní, to znamená, že mohou v nějaké, třeba i dlouhé době vést k přežití skupiny, která nadto prosperuje, anebo mohou být maladaptivní, což může znamenat opak, včetně zániku. Problém je, že se díky proměnám světa může adaptivní Schéma změnit na Schéma vysoce maladaptivní. Což mocní tohoto světa buď pochopí, nebo nepochopí. Pokud nepochopí, pochopit nemohou či nechťejí, chovají se stupidně.

Debilizace je úmyslné i neúmyslné, cílené i necílené omezování nebo ničení pozitivně tvořivých, rozumových, citových a sociálních potřeb, s nimiž lidé přicházejí na svět, včetně omezování nebo ničení možnosti jak jejich dosažení, tak možnosti jejich dalšího tvořivého vývoje. Mocenské elity debilizují lidi, které se snaží kontrolovat ve jménu udržení a rozšíření moci. Skupiny, které se k moci teprve derou, činí totéž. Debilizace užívá řadu nástrojů: propagandu, byrokracii, korupci, násilné chování, pornografii ve veřejném prostoru. Do jejího rámce patří rovněž mocenské aspekty náboženství, stres, ovlivňování vztahu rodičů a dětí, problematické vzdělávání, závislost na drogách, absurdita, antivěda a iracionalita. Jakmile mocenská elita degeneruje, debilizuje sebe sama podstatně více než v době, kdy se drala k moci, nebo kdy byla na jejím vrcholu. To je podmíněno skupinovým myšlením, myšlenkovými předpojatostmi a kognitivní disonancí. Je to ochrana před úzkostí plynoucí z ohrožujících skutečností.

Mocenská posedlost je základní, nikoli jediný, zato málo diskutovaný důvod růstu rizik ohrožujících lidský druh: hladu, chudoby a bídy, poškozování životního prostředí, zbrojení a válek. Je s nimi v mnoha zpětných vazbách. Pokusil jsem se popsat, kdo jsou mocensky pyšní, závislí a/nebo posedlí lidé a jejich skupiny. Předpokládám, že je poznáte.

Mocenská posedlost prohlubuje bídu, hlad, globální a regionální stav životního prostředí, války a zbrojení včetně řízené migrace, což jsou *rizika*, která ohrožují náš druh celosvětově.

V poslední kapitole *A co my, Češi?* se pokouším shrnout, co by z řečeného a z naší vlastní minulosti mohlo přispět k pochopení naší současné situace a tím k vyšší pravděpodobnosti, že se podaří zachovat národní a státní existenci.

Závěrem bych rád poděkoval paní Mgr. L. Ščerbaničové, bez jejíž pomoci by kniha v této podobě nevznikla.

František Koukolík
Praha, 1. 1. 2018

Každé uvažování o moci, věčné, ironické nebo cynické, je spjato s úvahami o morálním rozhodování. Lze předpokládat, že lidé mocensky pyšní, závislí a posedlí mají stejnou poruchu morálního rozhodování, jakou mohou mít podobně strukturované osobnosti, jejichž podíl na moci je ale malý. A je to právě onen podíl na moci, který určí míru důsledků této poruchy.

PŘÍKLAD

Chovatel drůbeže s poruchou morálního rozhodování nebude sociálně příliš nebezpečný. Překročí-li platné zákonné normy, poškodí omezený počet lidí. Jmenuje-li se takový chovatel drůbeže Heinrich Himmler (1900–1945) a stane-li se šéfem bezpečnostního aparátu nacistického Německa, překonají jeho zločiny dobové meze nejtemnější fantazie.

O pojmu morálka říká Stanfordská filosofická encyklopedie, že ho lze užívat

- popisně, jako kód chování prosazovaného společností nebo nějakou sociální skupinou, příkladem může být náboženství, nebo jako kód chování přijatý jedinci,
- normativně, jako kód chování prosazovaný za daných podmínek všemi racionálními osobami.

V kulturním okruhu označovaném jako „západní“ se setkáváme se třemi skupinami teorií, které morálku vysvětlují (Casebeer, 2003):

1) *Teorie ctnosti*, představiteli jsou zejména Platon (427–347 př. n. l.) a Aristoteles (384–322 př. n. l.). Platon měl za to, že lidé jsou nositeli tří druhů duše: vegetativní, vázané na játra, vášnivé, vázané na srdce, a rozumové, vázané na mozek. Ctnostmi těchto duší jsou uměřenost, statečnost a moudrost. Vrcholnou ctností, která vzniká jejich splnutím, je spravedlivost. Morální člověk se proto chová uměřeně, statečně, moudře a je spravedlivý. Platonův žák Aristoteles byl přesvědčen, že základem etiky je hledání dobra a cesty směřující k jeho dosažení. Dobrem je blaženost, což je duševní činnost shodná s rozumem.

2) *Deontologická teorie*, jejímž vrcholným představitelem je Immanuel Kant (1724–1804), tvrdí, že morální chování není heteronomní, do lidí vložené Bohem nebo zákony, ale autonomní, založené na povinnosti a rozumu. Kantův kategorický imperativ, základní trojčlenné pravidlo lidského morálního chování deontologické teorie, říká:

„Jednej, jako by se zásady tvého jednání a tvá vůle měly stát všeobecným přírodním zákonem.

Jednej tak, aby vůle plynoucí z mravní zásady mohla sama sebe považovat za všeobecně zákonodárnou.

Jednej tak, aby ses choval k lidství ve své osobě i v osobě druhého člověka jako k účelu, nikdy ne jako k prostředku.“

Deontologická teorie tedy klade důraz na úmysly vedoucí činy, nikoli na jejich důsledky. Musíme plnit svou povinnost, říká tato teorie, a to z příkazu čistého rozumu a kategorického imperativu. Jde o povinnosti, které má jeden svobodný a rozumový člověk vůči druhému. Cílem není dosahovat co největšího štěstí, ale vědomí, že jsme neporušili práva druhých lidí.

3) *Utilitaristická teorie*, jejímiž představiteli jsou Jeremy Bentham (1748–1832) a John Stuart Mill (1806–1873), praví, že morální je jednání, jehož důsledkem je největší dosažitelná míra štěstí pro co největší počet lidí. Za štěstí považuje slast nebo nepřítomnost bolesti. Teorie má přitom na mysli diferencované podoby obou těchto stavů, nikoli pouhé syčení afektu. Utilitaristická teorie se domnívá, že činy mají být hodnoceny podle důsledků. Současné podoby utilitární teorie spíš než o co největší míře štěstí pro všechny uvažují o distribuci štěstí ve společnosti.

Společným znakem deontologické a utilitaristické teorie je důraz na myšlenkovou úspornost. Etiku lze vyvodit podle nich z jednoho základního pravidla. Druhým společným znakem je přesvědčení, že morální rozhodnutí jsou spíše rozumová, než by vznikala na základě pocitů či intuice.

Současná morální psychologie se pokouší postihnout morální rozhodování v rozličných kulturách, a kromě toho sleduje interakce psychologických mechanismů a sociálních struktur. Jonathan Haidt místo obsahu morálních témat, spravedlnosti, práv a prosperity, definoval *funkci* morálních systémů slovy:

Morální systémy jsou provázané množiny hodnot, ctností, norem, pokynů, identit, institucí, technologií a vyvinutých psychologických mechanismů, které spolupracují za účelem potlačení nebo regulace sobectví a činí sociální život možným (Haidt 2007; 2013).

Základní principy současné morální psychologie, která je výsledkem součinnosti evoluční a sociální psychologie, kognitivní a sociálně afektivní neurovědy, antropologie i filosofie, jsou tři (přehled Haidt a Kesebir, 2010), a to:

1. Prvenství, nikoli diktatura emocí
2. Smyslem morálního uvažování je sociální aktivita
3. Morálka tvoří vztahy

1.1 PRVENSTVÍ, NIKOLI DIKTATURA EMOCÍ

Současná morální psychologie rozlišuje dva druhy morálního poznávání: morální intuici a morální soud.

Morální intuice jsou stavy, kdy se v lidském vědomí nebo na jeho periferii objeví pocity typu líbí – nelíbí, dobrý – špatný. Pocity hodnotí něčí charakter nebo činy, aniž by si lidé byli vědomi, že přemýšleli, vážili důkazy nebo vyvozovali závěry.

Morální intuice patří k velkému množství automatických procesů vytvářejících většinu lidského duševního života. Na rozdíl od celé řady jiných automatických procesů je součástí morální intuice i hodnocení.

Morální intuice rozlišují dobré od špatného. Nevyžadují zvláštní duševní úsilí, jsou rychlé, nezáměrné, nevědomé. Do vědomí vstupují jen jejich výsledky. Nekladou nároky na vědomou pozornost.

Morální soudy jsou na rozdíl od morálních intuicí vědomou duševní činností danou transformováním získaných informací o lidech a situacích s cílem vědomě dospět k nějakému výsledku.

Na rozdíl od morální intuice je morální uvažování (soud) pomalé a namáhavé, záměrné, kontrolovatelné a sledovatelné krok za krokem. Klade značné nároky na vědomou pozornost, jejíž zdroje jsou omezené.

Závěry mnoha studií uveřejněných počínaje rokem 1980 myšlenkově navazují na pasáž z knihy o lidské povaze skotského filosofa 18. století Davida Humea (P1). Dokazují prvenství emocí v průběhu morálního rozhodování. Haidt a Kesebir (2010) je shrnuli do deseti bodů (P2). Vztahu k moci se týkají všechny, byť s různou vahou:

1. *Lidé hodnotí sociální objekty téměř okamžitě, tato hodnocení je možné tlumit nebo měnit vědomou vůlí jen obtížně*

Lidské mozky vždy okamžitě a automaticky zpracovávají všechny informace, které do nich vstoupí, a to od mnohoúhelníků přes čínské znaky, důvěryhodnost pozorované tváře k odhadu vlastností osobnosti, rozlišování spolupráce od podrazu v průběhu interakce s druhým člověkem až k „polidšťování“ robotů (přehled Koukolík, 2016).

2. *V průběhu morálních soudů se aktivují oblasti mozku, které mají vztah k emocím*

Při experimentech vyšetřujících neuronální podklady morálního rozhodování bývají modelem etická dilemata.

Hojně využívané je *dilema výhybky*.

Představte si železniční trať ve tvaru písmene Y. Na jednom rameni pracuje pět dělníků, na druhém pracuje dělník jeden. Nikdo z nich netuší, že se po rovném rameni rychle blíží nekontrolovatelná drezína. U rozvětvení trati je výhybka. Vaší povinností je výhybku přehodit. Přehodíte-li ji na jedno rameno, zahyne pět lidí, přehodíte-li ji na rameno druhé, zahyne jeden člověk. Většina lidí, kteří byli dotázáni, odpovídá, že by přehodili výhybku tak, aby zahynul jen jeden člověk.

Nyní si představte stejné dilema v odlišném uspořádání. Trať je nevětvená, pracuje na ní pět nic netušících dělníků. Po trati se řítí nekontrolovatelná drezína. Nad trati je vysunutý můstek, dolů se dívá nic netušící statný člověk. Jestliže ho shodíte dolů, jeho tělo zastaví drezínu, člověk zahyne. Tak zachráníte pět životů. Většina lidí odpoví, že by tohoto činu nebyli schopni, přestože výsledek je stejný jako v předchozím případě.

Greene et al. (2001) tento paradox teoreticky vysvětlil existencí *dvou systémů zpracovávání morální informace*:

První systém je emoční a sociální, evoluční dědictví získané od primátů.

Druhý systém je systém abstraktního uvažování, který jsou lidé schopni užít ve všech možných směrech, včetně tvorby morálních soudů.

Lidské morální uvažování je pak podmíněno souhrou činnosti obou systémů.

Greene et al. (2001) rozlišil *osobní* a *neosobní* narušení morálního chování a osobní a neosobní morální soudy.

Narušení morálního chování je osobní tehdy, jestliže pravděpodobně způsobí:

- a) vážnou tělesnou újmu,
- b) konkrétnímu člověku,
- c) tím způsobem, že poškození není důsledkem odklonění existující hrozby na někoho jiného.

Jestliže tato kritéria naplněna nejsou, je narušení morálního chování neosobní.

Zjednodušeně řečeno:

Osobní a neutilitární řešení dilematu aktivuje činnost funkčních systémů mozku odpovídajících za emoce a sociální analýzu. Považuje se za vývojové dědictví po sociálních primátech. Tento systém nedovolí shodit člověka na trať vlastníma rukama. Neosobní a neutilitární řešení dilemat aktivuje poznávací oblasti mozku. Systém abstraktního uvažování dovolí výhybku přehodit.

3. Morálně nabitá ekonomická rozhodnutí rovněž aktivují oblasti mozku, které mají vztah k emocím

Při jednoduché ekonomické hře *Konec smlouvání (Ultimatum game)* dostanou dva hráči možnost rozdělit peněžní částku na dva díly. Jeden z hráčů navrhuje poměr dělení, druhý jeho návrh buď přijme, nebo nepřijme. Jestliže druhý hráč návrh přijme, dostane každý hráč svůj díl, hra končí. Jestliže druhý hráč návrh nepřijme, nedostane žádný hráč nic a hra končí.

Klasické řešení říká, že je ekonomicky racionální přijmout jakkoli malou nabízenou částku, neboť jakkoli malá částka je lepší než nic.

Rozsáhlý výzkum v průmyslově rozvinutých zemích ukázal, že bez ohledu na výši sumy určené k rozdělení se nabídka většinou pohybuje kolem poměru 1:1. Poloviční pravděpodobnost odmítnutí mají nízké nabídky kolem 20 % celkové částky. Nejčastější důvod odmítnutí je hněv nad nespravedlivou nabídkou. Lidé raději obětují dosti značnou částku, než by byli účastníky jednání, které pociťují jako nespravedlivé.

4. Psychopati jsou emočně defektní

Příkladem z poslední doby může být newyorský finančník Bernard Madoff (*1938; P3), jemuž se podařilo prostřednictvím podvodu označovaného jako Ponziho schéma (v České republice „letadlo“) zpronevěřit bohatým klientům, filantropickým nadacím a bankám 65 miliard dolarů. Židé

jsou historicky proslulí skupinovou spoluprací i v nejkrutějších dobách. Madoff je Žid, který však okradl jiné Židy, včetně organizací, které se např. staraly o nemocnice (Madoffův skandál, 2017).

5. Morální rozlišování se objevuje v raném dětství

Děti přicházejí na svět s jednoduchými základy etického rozhodování. Experiment prokázal, že ve věku 6–10 měsíců rozlišují hodnou, spolupracující postavu interakce od postavy zlé, podrážející. Děti sledovaly loutku, která se snažila vyšplhat do strmého vrchu, dostat se až nahoru se jí ale nedařilo. V dalších pokusech viděly druhou loutku, která jí na kopec pomohla, a loutku třetí, která ji naopak z kopce srážela. Poté si děti mohly vybrat mezi pomáhající loutkou a jejím opakem. Většina dětí volila pomáhající loutku (Hamlin et al., 2007). Patnáctiměsíční děti rozliší i nespravedlivé dělení (Schmidt a Sommerville, 2011).

6. Ovlivněním emocí lze ovlivnit usuzování

Příkladem může být ovlivnění morálního rozhodování negativními emocemi (Moll et al., 2005). Dobrovolníkům byly předloženy položky probouzející pocit hnusu z oblasti potravy, lidských a zvířecích tělesných výměšků, špatné hygieny, sexuálního chování, narušení tělesného povrchu (například výhřez vnitřních orgánů), smrti a rozkladu, a také z oblasti mezilidských vztahů, které u některých lidí mohou rovněž probudit pocit hnusu, například onemocnění a morální poskvrnění.

V experimentu byly užity výroky probouzející non-morální hnus (např. „spatřil jste kočku požírající vlastní exkrementy“), morálně zabarvený hnus („bratr vám řekl, že studentovi nacpali kameny do břicha, když ještě žil“) a podněty neutrální („v neděli jste odjel rychle na venkov, abyste stihl oběd s manželkou“).

Aktivitu mozku probuzenou těmito podněty zaznamenávala funkční magnetická resonance.

Výsledky říkají, že emoční podněty dané psanými výroky mohou probouzet čistý hnus, jenž může, ale nemusí být spjat s morálním rozhořčením. Pocitu čistého hnusu a pocitu hnusu spjatého s morálním rozhořčením odpovídá změna činnosti neuronálních sítí s těžištěm v čelních a spánkových lalocích spolu s limbickým systémem. Oba typy sítí se do značné míry překrývají. Existují však zřejmé rozdíly v aktivitě některých oblastí čelních a spánkových laloků. Kromě toho byly zjištěny i rozdíly aktivace mezi ženami a muži.

7. *Své morální soudy lidé někdy nejsou s to vysvětlit*

Několik studií zkoumajících taková porušení pravidel, která nikoho dalšího nepoškozují, například postoje k rodině, která snědla vlastního psa, zjistilo, že účastníci experimentů vypovídají, že je něco morálně v nepořádku, ale vysvětlit ten pocit nedokáží. Morální soud zřejmě záleží na větším počtu intuitivních principů, které nejsou jen emocemi.

Při vyšetřování automatických, nevědomých morálních reakcí byl užit *test implicitních asociací* (Luo et al., 2006). V průběhu tohoto testu se zjišťuje míra, s níž se dva cílové pojmy, například květina a hmyz, spojují se dvěma vlastnostmi, například dobrý a špatný. Test měří dobu, za kterou vyšetřovaná osoba odpovídá, neboli reakční čas. Jestliže je cílový pojem, například květina, v páru například s asociovanou morální vlastností, dejme tomu „dobrá“, pak je doba, za kterou vyšetřovaná osoba odpoví, neboli její reakční čas, kratší, než je doba, za kterou odpovídá v případě, že je cílový pojem v páru s vlastností, k níž asociace není.

Experiment doložil, že tedy individuální automatické morální postoje odpovídají činnosti sítě, jejímž klíčovým uzlem je amygdala, to je nakupeň nervových buněk v přední části spánkových laloků. Amygdala, mandlové jádro, je spolu s vnitřní očníkovou kůrou součástí systému odpovídajícího za tvorbu emocí. Aktivita sítě je úměrná míře citového náboje podnětu. Ta je na oplátku podmíněna předchozím učením. Emoční náboj podnětu je informace týkající se „špatnosti“ činu.

8. *Uvažování je často vedeno emocemi*

Tato skutečnost je jeden z klíčů k pochopení iracionality. Klasický je v tomto ohledu experiment Lordovy skupiny (1979), zkoumající postoje zastánců a odpůrců trestu smrti.

Zastánci a odpůrci trestu smrti dostali k prostudování čtyři fiktivní studie. Ve všech byly nápadné a úmyslné chyby.

První studie dokazovala: trest smrti zločince odrazuje. Počet vražd v určeném státě po jeho zavedení klesl.

Druhá studie tvrdila: trest smrti zločince neodrazuje. Počet vražd po zavedení trestu smrti stoupl.

Třetí studie uvedla: zavedení trestu smrti má odstrašující účinek.

Čtvrtá studie prohlásila: zavedení trestu smrti odstrašující účinek nemá.

Jak zastánci trestu smrti, tak jeho odpůrci dospěli k závěru, že ta ze studií, která odpovídá jejich názoru, byla „lépe vedena“ a je „přesvědčivější“ než studie, která jejich názoru odporovala. Lidé navíc postřehli chyby

v těch studiích, které byly proti jejich názoru. Ve studiích, které svědčily ve prospěch jejich názoru, chyby nepostřehli. Přesvědčení, že můj názor je správný, se v obou skupinách posílilo přes jasné argumenty svědčící proti.

Jinak řečeno: hluboká víra ve vlastní názor vypne rozum. Argumenty proti víře jakoukoli víru posilují.

Každý účastník debaty o potratech, existenci Boží, přípustnosti mučení lidí označených jako teroristé, o rasových problémech a problémech menšin, sociálně demokratickém nebo neoliberálním postoji k řešení sociálních problémů, je svědkem toho, jak mohutným zdrojem neformálních logických klamů (P4) jsou emoce.

9. Za politickým rozhodnutím jsou často intuice, nikoli uvažování
Psychologové zkoumající politické preference zjistili, že podstatně lepší předpověď politických preferencí, než je uvažování, osobní zájem a hodnocení vlastností kandidátovy osobnosti, plyne z intuice, emocí a vlivu takzvaného rámování problému.

PŘÍKLADY

Nejjednodušším příkladem rámování jsou výroky: „Senátu důvěřuje 20 % lidí. 80 % lidí Senátu nedůvěřuje.“ Informace je v obou výrocích totožná, rámování opačné, dopad propagandistického ovlivnění cíle propagandy je rovněž opačný.

Platí, že politická kampaň je úspěšná tehdy, zvítězí-li soutěž o emoce, nikoli soutěž o myšlenky.

Westen et al. (2006) vyšetřil oddané přívržence kandidátů na prezidenta USA George W. Bushe a Johna Kerryho. Předložili jim „upravené“ výroky obou kandidátů, a to 1) výroky vstupní, 2) výroky, které si vzájemně odporovaly, takže posluchače uváděly do emočního tlaku, 3) výroky, které vysvětlovaly a ospravedlňovaly výroky předchozí. Činnost mozku přívrženců obou kandidátů byla sledována funkční magnetickou resonancí.

Vyšetření dokázalo, že jak demokrati, tak republikáni rozpory výroků svého kandidáta „uhlazovali“. Přitom se aktivovaly oblasti kontrolující emoce, činnost oblastí odpovídající za rozumové rozhodování se neměla.

Při poslechu vysvětlujících a ospravedlňujících výroků se aktivoval mozkový systém odměny, činnost oblastí odpovídajících za rozumové rozhodování se opět neměnila.

Okamžité, tedy intuitivní hodnocení druhých lidí pouze na základě toho, jak vypadají, studují sociální psychologové déle než 30 let. Dokázali, že vzezření kandidátů odpovídá volebním výsledkům. Rozhodování voličů je ovlivňováno tím, jak kandidát vypadá. Stačí jen velmi krátký pohled trvající 0,1–2 sekundy (Spezio et al., 2008).

10. *Výzkum prosociálního chování rovněž ukazuje na intuice, nikoli na uvažování*

K prosociálnímu chování může vést lidi jak empatie spjatá s altruismem, tak potřeba úlevy od vlastních záporných pocitů. Morální intuice mající vztah k utrpení druhých lidí, zejména dětí, mohou být příčinou neefektivního rozdělování charitativní pomoci. Lidé jsou ochotni pomáhat fiktivnímu dítěti stíženému neléčitelnou chorobou na úkor dětí, které na pomoc čekají déle a jimž by charita prospěla podstatně více. Pomoc získávaná pro jedno konkrétní dítě se zmenší, přidá-li se další potřebné dítě.

MORÁLNÍ UVAŽOVÁNÍ

Sociálně intuicionistický model morálního rozhodování sice říká, že:

- 1) morální soudy, výsledky morálních intuicí, se ve vědomí objevují automaticky, bez jakéhokoli úsilí, podobně jako některé druhy non-morálních soudů
- 2) morální uvažování je namáhavý proces, který se rozeběhne až poté, co se objevil morální soud. V průběhu morálního uvažování lidé své morální soudy zdůvodňují, což je zatíženo podobnými zkresleními a omyly jako výsledky non-morálního uvažování
- 3) morální uvažování je zdůvodňování morálního soudu, jenž byl vytvořen předtím, než se morální uvažování rozeběhlo
- 4) morální uvažování ovlivňují skupinové normy, které mohou být podkladem předstírané i skutečné konformity,
nicméně vliv racionality na morální rozhodování výzkum nepopírá. Stává se totiž, že lidé dojdou k morálnímu soudu čistě logickou cestou.

V tomto případě je morální uvažování kauzální, není „otrokem vášní“.

Jestliže je morální soud výsledkem čistě racionálního postupu, může se dostat do konfliktu s intuitivním morálním soudem. Pak jsou lidé schopni dvojího morálního postoje: pod povrchem racionality se skrývá intuitivní morální soud.

Podobně je racionalita součástí intrapsychických konfliktů, při nichž se intuitivní, evolučně podmíněná etika dostane do konfliktu s utilitaristickou etikou podmíněnou kulturní tradicí.

Někteří autoři však berou význam emocí při morálním rozhodování v potaz a jsou přesvědčeni, že těžiště morálních rozhodnutí spočívá v záměrech člověka, jenž se rozhoduje; emoce jsou až následující jev motivující morálně odpovídající akci (Huebner et al., 2009; Royzman, 2009).

1.2 SMYSLEM MORÁLNÍHO UVAŽOVÁNÍ JE SOCIÁLNÍ AKTIVITA

INTUITIVNÍ POLITIKOVÉ

Haidt a Joseph (2010) dokazují, že řada jevů morální psychologie prozrazuje „intuitivní politiky“, kteří se snaží o uchování pozitivní identity před velmi různými lidskými skupinami, jindy „intuitivní prokurátory“, kteří se snaží polapit podvodníky a parazity, daleko víc než „intuitivní vědce“, kteří prostě jen hledají pravdu.

Intuitivní politikové mají sklon „vyladit“ svoje postoje s postoji lidí, s nimiž jsou v interakci, nebo tuto interakci očekávají. Proces „ladění“ je natolik všudypřítomný a automatický, že ústí do mimikry. V přítomnosti jiných lidí se intuitivní politici chovají prosociálněji, než jsou-li o samotě, například věnují vyšší částku, probíhá-li akce veřejně. Stačí přítomnost bezpečnostních kamer. Jak známo, H. L. Mencken poznamenal: „Svědění je vnitřní hlas, jenž nás varuje, že by se někdo mohl dívat.“ V průběhu počítačové hry stačí obrázek očí na pozadí monitoru a lidé jsou hned velkorysejší.

MORÁLNÍ KONFABULACE

V průběhu morálních konfabulací si lidé vymýšlejí, proč se nějakým způsobem chovali, i když neznají podvědomé procesy, které vedly jejich akce. To je důvod, proč si většina lidí myslí, že by se ve stejné situaci chovali

morálněji než „průměr“, například by spíše darovali, než nedarovali krev, spíše spolupracovali, než nespolupracovali ve Věžňově dilematu (P5), spíše nepokračovali, než pokračovali v šocích elektrickým proudem v Milgramově pokusu (P6) a spíše rozdělili, než nerozdělili společné prostředky spravedlivě. Předpovědi méně etického chování druhých lidí jsou obvykle přesné.

PŘÍKLAD KONFABULACE

V experimentu měli pozorovatelé rozhodnout, která ze dvou ženských tváří je přitažlivější. Účastníci rozhodli. Experimentátoři však tajně tváře zaměnili, což 74 % účastníků nepostrehlo. Pak se zeptali, proč volili právě tuto tvář. Účastníci, kteří záměnu nepostrehli, své rozhodnutí zdůvodnili bez zaváhání. Například sdělili, že důvodem jsou ženiny náušnice, ačkoli tvář, kterou volili, náušnice neměla (Johansson et al., 2005).

MORÁLNÍ POKRYTECTVÍ

Morální pokrytectví je rozšířené. Chovají-li se lidé sobecky, považují své chování za etičtější než stejné chování svých bližních. Lidi v tomto ohledu často podporují instituce a organizace, které jejich chování řídí. Jestliže lze získat morálně přijatelné alibi, chovají se lidé neeticky s vyšší pravděpodobností.

Klasický je v tomto směru Zimbardův Standfordský vězeňský experiment (P7).

Stejně jako jsou *intuitivní morální politici*, existují také *intuitivní morální prokurátoři*.

Intuitivní morální politik se snaží vypadat morálně bez poskvrny bez ohledu na to, co ve skutečnosti dělá; intuitivní morální prokurátor ví, že porušování norem je běžné a běžně prochází bez trestu.

Zkušenost i experimenty říkají, že negativní události a prožitky ovlivňují lidi víc než ty pozitivní. Jediná negativní událost dokáže zničit celoživotní dobrou pověst.

Knobeho efekt (Knobe, 2003) ukazuje, že lidé spíše řeknou „může za to“, jestliže byl důsledek nějaké akce, například poškození prostředí, nezamýšlený, předvídatelný a negativní, než v případě nezamýšleného, předvídatelného a pozitivního důsledku.

Dejme tomu, že mladý člověk způsobí dopravní nehodu při rychlé jízdě domů. Bez ohledu na stejný výsledek (nehoda) budou lidé soudit přísněji, jestliže byla příčinou rychlé jízdy potřeba uschovat drogu než spěch na maminkiny narozeniny.

Podobně jako existují morální konfabulace, existují i konfabulace prokurátorské.

PŘÍKLAD PROKURÁTORSKÉ KONFABULACE

Účastníci experimentu zkoumajícího tuto problematiku četli příběh o muži, jenž utekl z restaurace bez placení. Třetina účastníků vyslechla doplňující informaci, která sdělila, že muž je nečestný, další třetina slyšela opak: muž je čestný a jeho čin nebyl záměrný. Poslední třetina žádnou doplňující informaci nevyslechla. O týden později si účastníci příběh měli vybavit. Lidé, kteří vyslechli doplňující informaci, že je muž nečestný, byli přesvědčeni, že účet byl vyšší, než ve skutečnosti byl, a to tím vyšší, čím přísněji muže posuzovali při prvním poslechu příběhu (Pizaro et al., 2006).

1.3 MORÁLKA TVOŘÍ VZTAHY

Lze předpokládat, že morálku utvářela soutěž jedinců uvnitř vyvíjejících se lidských skupin i meziskupinová soutěž.

Lze předpokládat, že se evoluční mechanismy, které jsou „uvnitř hlavy“ a jsou tedy z valné části nevědomými automatismy (např. teritorialita a vytváření koalic), v posledních přibližně 10 tisíciletích vyvíjely společně s kulturními výtvary, jakými jsou například náboženství, právo a politické instituce.

V Původu člověka (The Descent of Man, 1871) Darwin předpokládal, že předmětem přírodního výběru jsou kromě jedinců i lidské skupiny. Měl za to, že morálka je adaptace zvyšující vnitroskupinovou kohezi a tím i naději skupiny na přežití. Přitom si byl plně vědom problému „černých pasažérů“, resp. podrazáků uvnitř vlastní skupiny, jejichž existence a činnost směřuje proti vyšší efektivitě skupiny a tím i proti skupinovému výběru.

Přírodní výběr na úrovni lidských skupin byl v 60. letech minulého století odmítán pracemi Williamsovy (1966, 1988) a Dawkinsovou studií

pojednávající o „sobeckém genu“ (1976). Dawkins v ní dokazuje, že altruistické činy jsou zdánlivé a lze je lépe vysvětlit sdílením genů.

V současnosti teorie skupinové selekce znovu ožila a prosazuje se (Boyd a Richerson, 2005; Bowles a Gintis, 2004; Boyd et al., 2003; Heinrich a Boyd, 2001; Gintis, 2000; Maynard-Smith a Szathmáry, 1997). Williamsův a Dawkinsův vliv je nyní překonáván teorií „významných přechodů“ (major transitions theory, Maynard-Smith a Szathmáry, 1997), teorií dvojí dědičnosti (dual inheritance, Boyd a Richerson, 2005) a molekulárně a populačně genetickými studiemi.

Maynard-Smith a Szathmáry (1997) dokazují, že vývoj od malých skupin primátů k velkým lidským společnostem má všechny znaky *velkého evolučního přechodu*. Jejich důkazem je lidská kolonizace celé planety, kontrola velkého počtu rozlišných ekosystémů a četnost meziskupinových srážek.

Teorie dvojí dědičnosti rozlišuje genetickou a kulturní informaci populace jako dvě informační množiny, které procházejí přírodním výběrem řadu generací. Lidé jsou ovlivňováni jak geneticky, tak kulturně. Genetické proměny jsou pomalé, dědí se z generace na generaci, vertikálně. Přírodní výběr ovlivňuje genetickou informační zásobárnu („*pool*“) prostřednictvím výběru fenotypů, jednotlivých organismů. Kulturní proměny jsou rychlé, přenášejí se jak vertikálně, tak horizontálně uvnitř jedné generace.

Jestliže se lidské skupiny začínou v některých proměnných chovat jednotně, například v druhu oblékání, rituálech a dalších druzích chování, které jsou znaky skupinové příslušnosti, pak snižují fenotypickou pestrost členů skupiny. Současně zvyšují fenotypické rozdíly mezi svou skupinou a jiným skupinami.

Tyto kulturní vlivy tvoří z lidských skupin entity podobné organismům, takže mohou být předmětem přírodního výběru na úrovni skupin.

Značný počet *současných molekulárně genetických a populačních studií* dokazuje, že lidská genetická evoluce může probíhat rychle a že se urychlila v posledních 10 000 letech počínaje „vynálezem“ zemědělství.

Příkladem ko-evoluce genů a kultury jsou proměny alel umožňujících toleranci mléčného cukru (laktózy) u dospělých lidí, takže důsledkem požití mléka nejsou průjemové obtíže. Genetické proměny, jejichž výsledkem je tato tolerance, probíhají paralelně s počátky pastevectví. Tento druh ko-evoluce se objevuje nezávisle v několika populacích, genetické proměny jsou u nich odlišné, důsledek však je stejný; proměny jsou staré přibližně 7000 let (Tishkoff et al., 2007).

Jestliže je možná takto rychlá genetická adaptace, lze si představit i rychlé sociální proměny, například vývoj sociální hierarchie, náboženství a jazyků, jejichž výsledkem jsou odlišné druhy interakcí jak uvnitř lidských skupin, tak mezi nimi navzájem.

Deontologický model morálního rozhodování prosazuje nestrannost a univerzalitu. Chování lidských skupin však utvářela přinejmenším zmíněná dvouúrovňová selekce. Jednou úrovní jsou geny, druhou kulturní vlivy neboli učení v nejširším slova smyslu.

Jestliže probíhala skupinová selekce, pak lze předpokládat, že členové skupiny budou kooperativní a altruističtí ve vztahu k členům vlastní skupiny podstatně víc než ve vztahu k členům jiných skupin.

TEORIE ZÁKLADŮ MORÁLKY

Nová syntéza morální psychologie, které autoři říkají *teorie základů morálky* (moral foundations theory, Haidt, 2007; Haidt a Kesebir, 2010; Haidt, 2013), vychází ze „stavebních kamenů“ morálky zjišťovaných u non-lidských primátů (deWaal, 1996) a z taxonomií morálních hodnot v různých kulturách světa (Brown, 1991; Fiske, 1991; Schwarz, 1992), zejména ze Schwederovy et al. (1997) etiky autonomie, společenství a posvátnosti (*autonomy, community and divinity*).

Teorie základů morálky je rozšíření sociálně intuicionistického modelu morálního rozhodování.

Základy morálního rozhodování všech zkoumaných kultur lze shrnout do pěti pojmových dvojic (Haidt, 2013):

- a) Ublíživání a pečování (*harm/care*) u všech savců s vazbou mezi matkou a mládětem. Pečování savců je podkladem laskavosti, něžnosti, mírnosti a pečování o rodinu u lidí.
- b) Spravedlivost a vzájemnost (*fairness/reciprocity*) jsou založené na recipročním altruismu. Jsou podkladem spravedlnosti, práva a autonomie.
- c) Vlastní skupina a loajalita (*in-group/loyalty*) mají vztah k evoluci lidských skupin schopných vytvářet proměnlivé koalice. Jsou podkladem patriotismu a sebeobětování ve jméno skupiny. Je běžnou zkušeností, že jsou lidé ochotni lhát ve prospěch vlastní skupiny a v neprospěch skupiny cizí. Pokus prokázal, že lidé jsou ochotni lhát ve prospěch vlastní skupiny, i když z toho sami nic nemají.

- d) Autorita a respekt (*authority/respect*) jsou výsledkem vývoje hierarchické struktury společností a podkladem vůdcovství, následování, úcty k legitimní autoritě a respektu k tradicím.
- e) Čistota a posvátnost (*purity/sanctity*) jsou důsledkem psychologie hnusu a znečištění a podkladem představy vlastního těla coby svatyně narušované nemorální činností.

MORÁLKA A TRŽNÍ VZTAHY

Tržní vztahy, které jsou živnou půdou úspěšných psychopatů a podvádění chápaného jako sociální norma, shrnul R. Shiller, nositel Nobelovy ceny za ekonomii z r. 2013, v interview poskytnutém 9. 9. 2016 vlivnému německému periodiku *die Zeit*:

Příliš morálky si člověk nemůže dovolit, jinak bude smeten nemilosrdnou silou kapitalismu ...

... přežít mohou pouze ti, kteří jsou ochotni podvádět ... podvádějící jednotlivci nejsou sami o sobě nemorální, pouze reagují na realitu, jaká je ... potřebují především vydělávat a čelí přitom tvrdé konkurenci ... pokud někdo oklamává jiné, musíte tak činit také ... kapitalismus podporuje podvody, pokud jej neregulujete... (Shiller, 2016).

Jeho postřeh doložila studie, která zkoumala, jak je morální rozhodování ovlivňováno interakcemi jedinců a institucí. Předmětem zkoumání byla ochota přijmout poškození třetí strany. Kvalitu morálního rozhodování kladně ovlivňuje výše inteligence, pohlaví a skutečnost, zda má jedinec, který se rozhoduje, sourozence, a to jak v individuálním, tak v tržním prostředí. V tržním prostředí morální standardy většiny lidí poklesnou. Jedinou protiváhou je výše dynamické (*fluid*) inteligence (Deckers et al., 2016).

POZNÁMKY

Poznámka 1

Hume, D. A treatise of human nature (1739/1740). London, Penguin 1969, s. 462.

„Existuje spor ... týkající se obecného základu morálky, zda ji vyvozovat z rozumu, nebo z citění. Zda dosahujeme znalosti morálních pravidel řetězem argumentů a indukcí, nebo bezprostředními pocity a jemným niterným smyslem. Zda by měly morální principy, stejně jako zdravé úsudky o pravdě a nepravdě, být pro každou racionální inteligentní bytost stejné, nebo zda, podobně jako vnímání krásy a ošklivosti, jsou zcela založeny na zvláštním uspořádání a konstituci lidského druhu.“

Poznámka 2

Příkladem funkcionalistického vysvětlení je interpretace činnosti srdce jako součásti oběhového systému, jenž je součástí celého těla. Funkcionalista tedy vykládá pozorovaný jev ve vztahu ke složitějšímu celku.

V literatuře zkoumající morální rozhodování jsou tři funkcionalistické směry (Haidt a Joseph, 2010):

- 1) intrapsychický funkcionalismus: vyšším celkem je psychika, smyslem morálního uvažování je snížení četnosti a závažnosti intrapsychických konfliktů nebo zachování sebeúcty a pozitivní nálad;
- 2) epistemický funkcionalismus: vyšším celkem je osobní reprezentace světa, morální uvažování je cesta ke zpřesnění úplnosti jejího poznání;
- 3) sociální funkcionalismus: vyšším celkem je sociální činitel („agent“), jenž je součástí ještě vyššího celku, a to sociálního systému. Smyslem morálního uvažování je v tomto systému uspět.

Poznámka 3

Seriál článků popisujících Madoffovu aféru na adrese https://en.wikipedia.org/wiki/Bernard_Madoff.

Madoff v interview, které poskytl již ve vězení, uveřejněném v The New York Times, uvedl, jak ho překvapovalo, že ho přes naprosto jasné skutečnosti nedokázala odhalit čtyři vyšetřování, z nichž první proběhlo v r. 1992. Sám počítal s odhalením během dnů i hodin. Důvodem, proč odhalen nebyl, měla být podle jeho názoru váha jeho osobnosti. Interview dělá dojem, že se Madoff v jeho průběhu dobře bavil.

http://www.nytimes.com/2009/10/31/business/31sec.html?_r=1&hp

Poznámka 4

Přehled neformálních logických klamů: příloha 3.

Poznámka 5

Jednoduchý popis klasického věznova dilematu zní:

A a B jsou zatčeni a vězněni v oddělených celách, nemohou se domlouvat. Policie má nedostatečné důkazy. Vyšetřovatel podezřelý A a B navštíví, oběma navrhne stejnou dohodu:

Jestliže se doznáte a váš spolupachatel bude mlčet, budete propuštěni a váš spolupachatel dostane 10 let nepodmíněně.

Jestliže budete mlčet a dozná se spolupachatel, dostanete 10 let nepodmíněně, spolupachatel půjde na svobodu.

Jestliže nedoznáte oba, dostanete oba 6 měsíců nepodmíněně.

Jestliže se oba doznáte, dostanete oba 6 let nepodmíněně.

Předpokládejme, že oba vězňové jsou zcela sobečtí a jejich jediným cílem je minimalizovat dobu vlastního věznění. Oba vězňové mají dvě možnosti: kooperovat a nepřiznat se, nebo spolupachatele podrazit a přiznat se. Výsledek obou rozhodnutí záleží na tom, jak se rozhodne spolupachatel. Jeho rozhodnutí však není známo. I kdyby A mohl s B mluvit, nemohou si být jisti, zda mohou druhé straně důvěřovat. Jádrem dilematu je tedy riziko šestiletého trestu.

Jestliže je hra jednokolová – hráči tedy spolu již nikdy nebudou hrát –, je optimálním řešením vždy podrazit.

Axelrod a Hamilton (1981) a Axelrod (1984) rozšířili klasické vězeňské dilema na opakované vězeňské dilema, při kterém hra probíhá ve větším počtu kol. Opakované vězeňské dilema má několik rozsáhlé studovaných řešení, z nichž nejstarší je proslulá veta za vetu (*tit-for-tat*). Dalšími strategiemi jsou například veta za vetu „velkorysá“, dále strategie pojmenovaná Pavlov.

Optimální strategie typu veta za vetu říká, že má hráč udělat první krok, který je vstřícný, každý další se opakuje po protihráči. Jestliže protihráč spolupracuje, hráč spolupracuje také, jestliže protihráč podrazí, hráč podrazí také. Slabostí této strategie jsou chyby, kterých se hráči mohou dopustit. Chyba může být příčinou mylného výkladu, jehož důsledkem je série podrazů. Tu může případně zastavit další chyba.

Strategie „veta za vetu velkorysá“ trestá protihráče za podraz jen s nějakou, například 30% pravděpodobností.

Strategie označovaná Pavlov říká: „Jestliže jsi vyhrál, neměň postup, jestliže jsi prohrál, změň ho.“

Experiment dokázal, že lidé užívají obě poslední jmenované strategie.

Činnost mozku v průběhu řešení vězňova dilematu byla zkoumána funkční magnetickou resonancí. Vzájemné kooperaci odpovídala aktivace oblastí mozku, které se aktivují při zpracovávání odměny. Soudí se, že aktivace této neuronální sítě pozitivně posiluje reciproční altruismus. Posiluje tím motivaci nesobeckého chování.

Poznámka 6

Milgramův pokus

Stanley Milgram, americký sociální psycholog, najal v 60. letech minulého století dobrovolníky z ulice, každého za 4 dolary. Vysvětlil jim, že se účastní pokusu, jenž prokazuje odolnost vůči bolesti. Dobrovolníky sdružil do dvojic na základě losu. Jeden z dobrovolníků byl „učitel“, druhý „žák“. Losování byl podvrh, „žáci“ byli Milgramovi tajní spolupracovníci. Žák si měl zapamatovat větší počet slovních dvojic. Učitel vyslovil jedno slovo z dvojice, žák měl správně přiřadit druhé slovo (příkladem dvojice je „modrý“ – „šátek“). Poté učitel sledoval, jak je žák přivazován k židli připomínající elektrické křeslo. V průběhu pokusu učitel na žáka neviděl. Jakmile žák přiřadil „nesprávné“ slovo, byl potrestán elektrošokem. I ten byl simulovaný, žák ve skutečnosti žádný elektrošok nedostával. Při každém omylu byl elektrošok vždy silnější. Zdrojem elektrošoku bylo zařízení, které připomínalo reostat, na němž byla vyznačena pásma od lehkého šoku po šok ohrožující na životě. Žáci byli instruováni, jak mají simulovat bolest. Ve vyšších pásmech šoku mělo nastat ticho. Jakmile byl „učitel“ nejistý, jak má pokračovat, přistoupil k němu Milgram a řekl: „Pokus musí pokračovat“, případně „Nemáte jinou možnost, pokračujte!“ Již v průběhu prvního pokusu postupně šokovalo své žáky 25 ze 40 „učitelů“ až do nejvyššího pásma 450 V. Dvě třetiny najatých „učitelů“ za malou částku uvedly své bližní do velké bolesti a ohrožení života jen na základě poslušnosti vůči autoritě (Milgram, 1963).

Poznámka 7

Ničivou konformitu psychologicky zcela zdravých mladých mužů prokázal Stanfordský vězeňský experiment vedený P. Zimbardem r. 1971. Zjednodušený popis experimentu říká, že pokus začal inzerátem: Hledáme dobrovolníky, muže, kteří by se podíleli na zkoumání psychologického vlivu života ve vězení. Psychologové vybudovali věznici v přízemí svého ústavu. Cely neměly okna ani hodiny. Součástí byla samotka, v níž

mohl dospělý člověk jen stát. V celách byl odposlech a amplion, který uděloval vězňům rozkazy. Z větší skupiny zájemců bylo vybráno 24 zcela zdravých a inteligentních mladých mužů. Hod mincí je náhodně rozdělil na vězně a dozorce. Vězňové byli pak se vši parádou zatčeni policií, která na pokusu spolupracovala. Po převozu byly vězňům sňaty otisky prstů, zavázány oči. Před příchodem na celu byli znovu prohledáni, svlečeni do naha, odšívěni ohyzdným chemickým sprejem, dostali ošklivou uniformu s číslem vepředu i vzadu. Na pravý kotník dostali těžký řetěz, který se v noci nesnímal. Hlavu jim neoholili, ale dostali silonovou čepičku, která stlačovala vlasy. Oslovováni byli vězni jen číslem, jen jako číslo se museli hlásit. Záchody v holých celách nebyly. K potřebě je dozorci odváděli, vězni chodili se zavázanýma očima.

Dozorci dostali khaki uniformy, velké tmavé brýle a obušky. Kromě toho jedinou instrukci: „V rozumných mezích udržet kázeň a pořádek.“ Také byli upozorněni na nebezpečí, které jim od vězňů může hrozit.

Hned první noc byl v půl třetí ráno vyhlášen poplach. Vězni se museli hlásit čísla. Zpočátku nebrali vězni situaci vážně, dozorci byli rovněž nejistí. Vzápětí dozorci posílili svou autoritu tím, že začali vězně nutit do cvičení „klencáků“, podporu ležmo za rukama. Někteří jim stlačovali záda nohou, jednoho vězně posadili na záda druhého. Druhý den se vězni vzbouřili. Strhali čísla a čepičky, zabarikádovali se postelemi, což byl jediný druh nábytku v celách. Dozorci povolali posily, vězně vytlačili z cel sněhovými přístroji. Pak jim zabavili postele, rozdělili je na privilegovanější, kteří dostali zpět postel a směli se umýt, což ostatní, neprivilegovaní, nesměli. Po několika hodinách převedli některé vězně z privilegované do neprivilegované cely. Vězni si začali myslet, že je mezi nimi donašeč. Vzpouza dozorce sjednotila. Začali stupňovat nátlak. Cesta na záchod se stala privilegiem. Po 36 hodinách pokusu se u prvního vězně projevil porucha myšlení, neztížitelný pláč a zuřivost. Bylo mu navrženo, aby se stal konfidentem. Mezi ostatními vězni se začal chovat téměř nepřítel. Ti si začali myslet, že nejde o pokus, ale o skutečné vězení. Nátlak dozorců se dále stupňoval zejména od chvíle, kdy se začali obávat, že vězni chystají vzpouzu kombinovanou s pokusem o osvobození. Vězni museli čistit záchod holýma rukama. Někteří dozorci se začali chovat sadisticky. Všichni dozorci měli svou práci rádi. Nikdy nepřišli pozdě. Dozorci stupňovali tlak na vězně svévolně, zejména v noci, kdy se domnívali, že je psychologové nesledují. Pokus byl ukončen po šesti dnech, přestože byl plánován na dva týdny. Rostlo riziko vraždy.

Skupina zcela normálních, zdravých, vysoce inteligentních mužů, kteří dostali roli dozorce, se začala chovat jako dozorci v koncentračním táboře. Na konci pokusu byli vězni rozpadlí, jako jedinci i jako skupina. Nejméně jeden z nich měl dva měsíce po skončení pokusu příznak posttraumatické stresové poruchy, pocit ztráty identity. Řekl: „Pořád je to pro mne vězení. Začal jsem pocítovat, že ona identita, člověk, jímž jsem byl ... se mi vzdaluje. Až jsem nakonec zjistil, že jsem tím člověkem nebyl, že jsem byl číslo 416. Stal jsem se svým číslem.“

<http://www.zimbardo.com/zimbardo.html>

http://en.wikipedia.org/wiki/Stanford_Prison_Experiment. Navštíveno 24. 7. 2017.

LITERATURA

- Boyd, R. – Richerson, P.: The origin and evolution of cultures. Oxford, Oxford University Press 2005.
- Brown, D. E.: Human universals. Philadelphia: Temple University Press 1991.
- Cadsby, B. Du N. – Song, F.: In-group favoritism and moral decision making. *Journal of Economic Behavior & Organization* 2016. <http://dx.doi.org/doi:10.1016/j.jebo.2016.05.008>.
- Casebeer, W.: Moral cognition and its neural constituents. *Nature Reviews Neuroscience* 2003; 4, s. 841–850.
- Dawkins, R.: The Selfish Gene. London: Oxford University Press 1976.
- Deckers, T. – Falko, A. – Kosse, F. et al.: Homo Moralis: Personal Characteristics, Institutions, and Moral Decision-Making. IZA Discussion Paper No. 9768 February 2016.
- Greene, J. – Sommerville, R. B. – Nystrom, L. E. et al.: An fMRI investigation of emotional engagement in moral judgement. *Science* 2001; 293, s. 2105–2108.
- Haidt, J.: The new synthesis in moral psychology. *Science* 2007; 316, s. 998–1001.
- Haidt, J. – Kesebir, S.: Morality. In *The handbook of social psychology*. 5th ed. Vyd. Fiske, S. T. – Gilbert, D., Wiley and Sons 2010.
- Haidt, J.: The righteous mind. Why good people are divided by politics and religion. Vintage Books 2013.
- Hamlin, J. K. – Wynn, K. – Bloom, P.: Social evaluation of preverbal infants. *Nature* 2007; 450, s. 557–560.
- Huebner, B. – Dwyer, S. – Hause, M.: The role of emotion in moral psychology. *Trends in Cognitive Neuroscience* 2009; 13, s. 1–6.
- Johansson, P. – Hall, L. – Sikstrom, S. et al.: Failure to detect mismatches between intention and outcome in a simple decision task. *Science* 2005; 310, s. 116–119.
- Knobe, J.: Intentional action in folk psychology: An experimental investigation. *Philosophical Psychology* 2003; 16, s. 309–324.
- Koukolík, F.: Sociální mozek. Praha, Karolinum 2016.
- Lord, Ch. – Ross, L. – Lepper, M.: Biased assimilation and attitude polarization: the effects of prior theories on subsequently considered evidence. *Journal of Personality and Social Psychology* 1979; 37, s. 2098–2109.
- Madoffův skandál. https://en.wikipedia.org/wiki/Madoff_investment_scandal. Navštíveno 24. 12. 2017.
- Maynard-Smith, J. – Szathmáry, E.: The Major Transitions in Evolution. New York: Oxford University Press 1997.
- Milgram, S.: Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 1963; 67, s. 371–378.
- Luo, Q. – Kacic, M. – Wheatley, T. et al.: The neuronal basis of implicate moral attitude – an IAT study using event-related fMR. *NeuroImage* 2006; 30, s. 1449–1457.
- Moll, J. – Oliveira-Souza, de R. – Moll, F. T. et al.: The moral affiliation of disgust. A functional MRI study. *Cog Behav Neurol* 2005; 18, s. 68–78.
- Pizarro, D. A. – Laney, C. – Morris, E. et al.: Ripple effects in memory: Judgments of moral blame can distort memory for events. *Memory and Cognition* 2006; 34, s. 550–555.

- Royzman, E. B. – Leeman, R. F. – Baron, J.: Unsentimental ethics: toward a content-specific account of the moral-conventional distinction. *Cognition* 2009; 112, s. 159–174.
- Shiller, R.: <http://www.zeit.de/wirtschaft/2016-09/nobelpreistraeger-robert-shiller-kapitalismus-wirtschaft-oekonom-finanzsystem>. Navštíveno 15. 9. 2016.
- Schmidt, M. F. H. – Sommerville, J. A.: (2011) Fairness Expectations and Altruistic Sharing in 15-Month-Old Human Infants. *PLoS ONE* 6(10): e23223. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0023223>.
- Schwarz, S. H.: Universals in the content and structure of values. In M. P. Zanna (vyd.). *Advances in experimental social psychology* 1992; 25, s. 1–65. New York: Academic Press 1992.
- Shweder, R. A. – Much, N. C. – Mahapatra, M. et al.: The „big three“ of morality (autonomy, community, and divinity), and the „big three“ explanations of suffering. In A. Brandt and P. Rozin (vyd.), *Morality and health* 1997, s. 119–169. New York, Routledge 1997.
- Spezio, M. L. – Rangel, A. – Alvarez, R. M. et al.: A neural basis for the effect of candidate appearance on selection outcomes. *SCAN* 2008; 3, s. 344–352.
- Stanfordská filosofická encyklopedie: <http://plato.stanford.edu/>.
- Tishkoff, S. A. – Reed, F. A. – Ranciaro, A. et al.: Convergent adaptation of human lactase persistence in Africa and Europe. *Nature Genetics* 2007; 39, s. 31–40.
- Westen, D. – Blagov, P. S. – Keith Harenski, K. et al.: Neural Bases of Motivated Reasoning: An fMRI Study of Emotional Constraints on Partisan Political Judgment in the 2004 U.S. Presidential Election *Journal of Cognitive Neuroscience* 2006; 18, s. 1947–1958.
- Williams, G. C.: *Adaptation and natural selection: A critique of some current evolutionary thought*. Princeton, NJ: Princeton University Press 1996.

Německý sociolog Max Weber (1864–1920) napsal, že mít moc znamená mít možnost někoho přinutit, aby udělal něco proti své vůli. Moc lze chápat jako sociální nástroj. Jako všechny nástroje není moc sama o sobě dobrá ani zlá, rozhodně není černobílá. Záleží na tom, kdo, kde, kdy, jak, proč, v jakém kontextu i v jakém kulturním prostředí ji užije, což kontrolují jak vědomé, tak nevědomé mechanismy. Protože jsme potomky teritoriálně se chovajících sociálních primátů žijících v hierarchicky uspořádaných skupinách, máme, obrazně řečeno, moc v genech. Zříci se moci bez změny evoluční podstaty druhu nelze. Naučit se s mocí zacházet tvořivě, aniž by to nutně znamenalo bezchybnost, možné je (P1).

SOUDOBÉ TEORIE

První, jednoduchý model říká, že moc je *schopnost ovlivňovat nebo přímo kontrolovat lidské chování* (Wikipedie, 2017).

Druhý model má za to, že sociální moc lze definovat jako *asymetrickou kontrolu cenných zdrojů v sociálním vztahu* (Magee a Galinsky, 2008). Zdroj musí být subjektivně nebo objektivně cenný alespoň pro jednu ze dvou stran takového vztahu. Klíčová je asymetrie. Míra kontroly nad zdroji je u jednoho člena vztahu vysoká, u druhého člena vztahu malá nebo žádná.

Třetí model moci se *dívá na moc pohledem vztahu já–druzí lidé* (Rucker et al., 2012). Pocit vyšší moci vede k důraznějšímu sebevyjadřování, k rozpínavosti a vyšší míře ochrany sama sebe. Lidé více spoléhají na vlastní úvahy, opírají se o pocit vlastní důležitosti, prosazují svůj názor ve

skupině. Jsou soustředěni spíše na sebe než na druhé. Pocit menší moci naopak vede lidi k vytváření vazeb s druhými lidmi, například tím, že je berou v úvahu při rozhodování, jsou vůči nim empatičtější, mají pocit větší sounáležitosti. Jsou soustředěni spíše na druhé lidi než na sebe. Jestliže charitativní dar zdůrazní kompetenci nebo osobnost, pak mocnější lidé věnují víc než lidé s menším podílem na moci. Je-li charitativní dar orientovaný na skupinu, dávají lidé s menším podílem na moci víc než lidé mocní. Vzájemná závislost je důvod, proč se lidé v tomto vztahu cítí bližší jeden druhému. Mocní lidé se naopak cítí tomuto vztahu vzdálenější, druhé lidi tolik nepotřebují. O jejich duševní stav se nezajímají. Klesá míra empatie. Ze stejného důvodu jsou odolnější vůči sociálnímu ovlivňování. Mocní lidé raději pracují sami, než by s někým spolupracovali. Snadněji volí postupy vedoucí k cíli. Jsou sebejistější. Na druhé lidi se dívají spíš jako na nástroje nebo prostředky vedoucí k cíli. Snadněji tvoří stereotypy.

Vlivný je čtvrtý model, teorie vycházející z evoluční neurobiologické představy existence dvou systémů označovaných zkratkou BAS a BIS.

Jeden z nich chování aktivuje (BAS – *behavioral activating system*), druhý je tlumí (BIS – *behavioral inhibiting system*). Oba systémy ovlivňují pozornost, emoce i akce.

Aktivační systém vede zvířata a lidi k tomu, aby věnovali pozornost možné odměně a chovali se způsobem, který je povede k cíli.

Tlumicí systém vede zvířata i lidi k tomu, aby věnovali větší pozornost možným hrozbám a své chování tlumili. Pojem „tlumit“ obnáší všechny procesy, které přeruší právě běžící chování ve vztahu k možnému ohrožení z prostředí. Řídící kontrolní procesy netlumí, což mocnější jedinci dokáží lépe využít. Utlumí odpovědi, jejichž důsledkem by byla porážka. Pocit moci tedy tlumí tlumení. Výsledkem může být jak chování prosociální, prožívané lidmi jako „dobrá moc“, tak chování antisociální, prožívané lidmi jako „špatná moc“ (přehled Galinski et al., 2015).

Mocenská hierarchie řeší u sociálních primátů včetně lidí řadu problémů spjatých se vztahem jedince a skupiny i se vztahy mezi jedinci: může usnadňovat koordinaci, snižovat počet a závažnost konfliktů, motivuje členy ke spolupráci, usnadňuje dosahování společných cílů.

EXPERIMENTY

Klasické pokusy (Milgram, 1963; Zimbardo, 1973, 1974; kapitola Morálka a její poznámky 6, 7) prokázaly záporné důsledky, které může mít moc